Universiteit
Leiden
The Netherlands

Zinnig zoeken: een cognitieve benadering van woordenboekdidactiek Grieks

Bartelds, D.C.E.

Citation
Bartelds, D. C. E. (2024, February 14). *Zinnig zoeken: een cognitieve benadering van woordenboekdidactiek Grieks*. Retrieved from https://hdl.handle.net/1887/3717551

Version:	Publisher's Version
License:	Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden
Downloaded from:	https://hdl.handle.net/1887/3717551

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Zinnig Zoeken

Een cognitieve benadering van woordenboekdidactiek Grieks

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van
de graad van doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van rector magnificus prof.dr.ir. H. Bijl,
volgens besluit van het college voor promoties
te verdedigen op woensdag 14 februari 2024
klokke 16.15 uur

door

Daniël Cornelis Ewout Bartelds
geboren te Leiden
in 1983

Promotor: Prof. dr. I. Sluiter

Copromotor: Dr. S.M. Adema

Promotiecommissie: Prof.dr. G.J. Boter (Vrije Universiteit)

Prof.dr.ir. F.J.J.M Janssen

Prof.dr. C.C. de Jonge

Dr. L.W. van Gils (Universiteit van Amsterdam)

De totstandkoming van dit proefschrift werd mede mogelijk gemaakt door een lerarenbeurs van DUDOC-ALFA. Dit is een programma dat eerstegraads docenten de mogelijkheid biedt om naast hun baan in het onderwijs onderzoek te doen op het terrein van de vakdidactiek van de geesteswetenschappen.

Inhoudsopgave

Voorwoord **ix**

Inleiding **1**
1. Onderzoeksopzet en methode 4
1.1 Deelonderzoeken in vogelvlucht 6
1.2 Globale methode 7
1.3 Verkennend en kwalitatief 9
1.4 Rol van docenten in het onderzoek 10
1.5 Ontrafelen van expertise 11
1.6 Beperkt tot Grieks 13
2. Samenvatting theoretisch kader 13
2.1 Vertaalonderzoek bij klassieken 14
2.2 Dictionary-use modellen bij moderne vreemde talen 14
2.3 Woordenboekexpertise als transferable skill 16
2.4 Cognitive studies 18
2.5 Cognitive Apprenticeship 23
Leeswijzer 24

Deel 1 Het contraproductieve gebruik van het woordenboek

Hoofdstuk 1 Wat is er moeilijk aan woordenboekgebruik? (*Lampas*) **31**
Inleiding 32
1. Woordenboekgebruik bij klassieken: eerder onderzoek en focusgroep 34
2. Kenmerken ineffectief woordenboekgebruik 36
3. Didactische aandacht woordenboekgebruik 40
4. Vergelijking met woordenboekgebruik moderne vreemde talen 41
5. Woordenboekdidactiek 44
6. Cognitive Load Theory en cognitieve last 45
7. Woordenboekgebruik klassieken als taakvreemde last 49
8. De sterke neiging tot het maken van een tussentaal 51
Afsluiting: koers woordenboekdidactiek 54

Hoofdstuk 2 Het docentenperspectief op woordenboekgebruik: een verkennende focusgroepstudie **57**

Inleiding 58
1. Doel 58
2. Focusgroeponderzoek 58
3. Participanten 60
4. Globale opzet 61
4.1 Eerste bijeenkomst: woordenboeksucces 62
4.2 Tweede bijeenkomst: woordenboekfouten 64
5. Analyseproces leerlingactiviteiten 65
6. Resultaten 66
6.1 Leerlingactiviteiten 66
6.2 Activiteitensoorten 70
6.3 Vertaalfasen 71
6.4 Woordenboekdidactiek 71
7. Discussie 72
7.1 Implicaties vervolg onderzoekstraject 73

DEEL 2 HET SUCCESVOLLE GEBRUIK VAN HET WOORDENBOEK

Hoofdstuk 3 How to stay in the loop: a think-aloud study on dictionary use by excellent secondary-school students of Ancient Greek (*International Journal of Lexicography*) **79**

1. Introduction 80
2. A dictionary use model for classics 81
2.1 Classics versus modern languages 81
2.2 Bogaards' model 82
2.3 The feedback loop as a model for classics 82
2.4 Hermeneutics and preconceptions 83
2.5 Tunnel vision and balancing two systems of thinking 84
2.6 Cognitive load reduction and schemata 84
2.7 Progressive deepening 85
2.8 Avoiding the five mistakes: staying in the loop 85
3. Method 86
3.1 Materials 87
3.2 Recruitment and selection process 88
3.3 Experiment procedure and data collection 88

4. Analysis 89
4.1 Coding 89
4.2 Episodes of staying in the loop 91
5. Results 91
5.1 Initial stage 91
5.2 Middle stage 96
5.3 Final stage 101
5.4 Metacognition and metalanguage 103
6. Discussion 103
7. Conclusion 105

Hoofdstuk 4 Lemma navigation by excellent secondary-school students of Ancient Greek (*The Journal of Classics Teaching*) **107**
1. Introduction 108
1.1 The affordances of lemma-information 109
1.2 Cognitive load management 111
2. Method 112
2.1 Recruitment and selection procedure 112
2.2 Materials 113
2.3 Experiment setup 114
2.4 Procedure 115
3. Experiment 116
3.1 One sentence, two meanings of πλοῦς 117
3.2 An intimidating lemma συμ-βάλλω (1): morphological signposts 120
3.3 An intimidating lemma συμ-βάλλω (2): morphological and semantic signposts 122
3.4 καθ-ίστημι: dealing with long, complex signposts 127
3.5 The asymmetrical division of δια-τελέω 129
3.6 πρίν and knowing when not to use the dictionary 133
4. Conclusion 136
4.1 Methodological reflections 137
4.2 Pedagogical reflections 137
4.3 Lexicographical reflections 138

DEEL 3 DE ONTWIKKELING VAN WOORDENBOEKDIDACTIEK

Hoofdstuk 5 Woordenboekdidactiek in co-creatie: ontwerpstudie met vakdocenten **143**
Inleiding 144
1. Doel 144
2. Collaborative curriculum design 144
2.1 Succesfactoren 145
2.2 Gesitueerde didactische vertaalslag 146
3. Participanten 147
4. Globale opzet 148
4.1 Werkwijze bijeenkomsten 148
4.2 Verslaglegging 149
5. Fase 1: design framework 149
5.1 Instructie 150
5.2 Validatieproces *Opzoekcurriculum* 150
5.3 Vuistregels voor woordenboekdidactiek 151
5.4 Pilotronde ontwerpen oefeningen 152
6. Fase 2: ontwerpen van voorbeeldoefeningen 153
6.1 Spinnenweb 153
6.2 Ontwerpronden aan de hand van illustratiewensen 155
6.3 Formatieve evaluatie van de oefeningen 155
7. Slotgesprekken 156
8. Resultaten 158
9. Discussie 158
9.1 Beperkingen door pandemie 158
9.2 Methodologische evaluatie 159
9.3 Mogelijk vervolgonderzoek 160

Hoofdstuk 6 Opening the black box of expertise: Cognitive Apprenticeship in classics teaching **163**
Introduction 164
Part 1: Theoretical background 166
1. Cognitive Apprenticeship 166
2. Situated problem solving 168
Part 2: The case of dictionary use 170
1. Unraveling (un)successful dictionary behaviour 170
2. Dictionary exercises 172
Conclusion 177

Hoofdstuk 7 Het *Opzoekcurriculum*: wat een leerling moet kennen en kunnen om het woordenboek succesvol te gebruiken **179**

Inleiding 180
1. Opzet 180
Het *Opzoekcurriculum* 182
2. Totstandkoming 189
2.1 Van hardopdenkonderzoek naar *Opzoekcurriculum* 189
2.2 Van eye-tracking onderzoek naar *Opzoekcurriculum* 193
2.3 Validatie door focusgroep 194
3. Didactische functie 196
3.1 Geen stappenplan 197
3.2 Didactisch raamwerk voor docenten 198
4. Ervaringen van docenten 199
4.1 Woordenboekbewust 199
4.2 Fasen zijn kunstmatig 200
4.3 Wisselwerking met vuistregels 201
5. Conclusie 202

Hoofdstuk 8 Woordenboekdidactiek in de dagelijkse les: vijf didactische vuistregels **203**

Inleiding 204
1. Opzet 204
De vijf vuistregels voor woordenboekdidactiek 206
2. Totstandkoming 208
2.1 Verkenningsfase 208
2.2 Validatie tijdens ontwerpfase 212
3. Vuistregels in detail 213
3.1 Integreer (Maak het normaal) 214
3.2 Limiteer (Houd het behapbaar) 218
3.3 Demonstreer (Doe het voor) 221
3.4 Observeer (Kijk met ze mee) 223
3.5 Reflecteer (Laat ze terugdenken) 227
4. Conclusie 229

Conclusie **231**
1. Uitkomsten onderzoeksvragen 231
1.1 Overkoepelend: woordenboekgebruik als situated problem solving 231
1.2 Hoe kunnen de verschillende woordenboekfouten van leerlingen worden gecategoriseerd? 232
1.3 Hoe kunnen de verschillende woordenboekfouten van leerlingen in samenhang worden verklaard? 233
1.4 Uit welke activiteiten bestaat succesvol woordenboekgedrag tijdens het vertaalproces als geheel? 234
1.5 Uit welke activiteiten bestaat succesvol woordenboekgedrag tijdens het navigeren binnen een lemma? 235
1.6 Wat is een passende methode voor woordenboekdidactiek? 236
1.7 Wat voor concrete oefeningen vloeien daaruit voort? 237
2. Methodologische reflecties 238
2.1 Deelonderzoek 1: focusgroepstudie 239
2.2 Deelonderzoek 2: hardopdenk- en eye-tracking onderzoek 240
2.3 Deelonderzoek 3: ontwerpstudie 242
3. Suggesties voor vervolgonderzoek 243
4. Suggesties voor verdere implementatie 244

Bibliografie **247**

Appendix **257**

Summary **279**

Curriculum Vitae **295**

Voorwoord

Hoe weet je of je op het goede spoor zit?

Ik heb me deze vraag in mijn leven talloze malen gesteld. Of het nu ging om mijn studiekeuze, om een baan of in mijn persoonlijke leven: ik heb heel wat afgezocht. Daarbij was ik soms vertwijfeld op zoek naar tekenen dat ik op de juiste weg zat, of dat ik mijn koers moest bijstellen.

Na mijn onderzoeksmaster stond ik op zo'n kruispunt. Onderzoek doen trok me aan, maar het solitaire leven dat ik ermee gepaard zag gaan niet. Het onderwijs, het natuurlijke alternatief voor een classicus, ambieerde ik al evenmin. Met twee ouders in het onderwijs was die weg me te bekend en vanzelfsprekend. Toch werd ik door mijn ene paranimf verleid tot een invalperiode aan het Stanislascollege. De vonk sloeg onmiddellijk over. Niet doordat het me nu zo goed afging, maar omdat ik merkte: dit vak biedt de gelegenheid om in een ongekend hoog tempo ongelooflijk veel te leren – niet in de laatste plaats over mezelf. Bovendien was ik direct enthousiast door de onbevangenheid van leerlingen.

Zoeken betekent voor mij ook: wegen openhouden. Zo heb ik altijd een lijn met de universiteit gehouden, ook toen steeds duidelijker werd hoezeer het onderwijs bij mij paste en ik niet langer kon beweren dat het slechts een tijdelijke verkenningstocht betrof. Door het woordenboekproject Grieks-Nederlands hield ik voet aan academische grond. Toen zich jaren later de mogelijkheid aandiende om de paden van onderwijs en onderzoek te verenigen, wist ik dat ik die route moest volgen.

Weten of je op het goede spoor zit – daar gaat een belangrijk deel van dit proefschrift over. Een woordenboek is een gids in een zoektocht naar het juiste woord, maar het gebruik ervan in de context van de voor leerlingen zo complexe puzzel van de ongeziene vertaling vereist een aparte expertise. Het was een voorrecht me te kunnen verdiepen in de denkstappen van ge-

talenteerde leerlingen en te ontdekken hoe hun 'spoorzoekend vermogen' werkt. Van hen leerde ik vooral zij geen vaste, systematische aanpak hanteren. Succesvolle leerlingen leggen liever geen onnodige meters af. Zij maken handig gebruik van allerlei herkenningspunten op hun route en blijven steeds kritisch toetsen of ze vooruitgang boeken: ze zijn metacognitief sterk. Bovendien blijven ze optimistisch. 'Nu even niet de hoop verliezen' was een leerlinguitspraak die tijdens het project tot luchtig motto werd gedoopt.

De aard van dit onderzoek zorgde ervoor dat ik me als geesteswetenschapper op het terrein van de sociale wetenschap kon begeven. Dat bleek voor mij de remedie tegen het angstbeeld van de solitaire onderzoeker. Ik mocht scholen bezoeken, focusgroepen organiseren, leerlingen achter een eye-tracker zetten. Dit onderzoek was sociaal, dynamisch en afwisselend. Daarmee kon ik me opladen voor de vele eenzame uren wikken en wegen, slijpen en strepen waarmee een deelonderzoek zijn beslag moest krijgen in een publicatie.

Een proefschrift schrijven kun je niet alleen. Op mijn onderzoekspad heb ik vanaf de zijlijn altijd veel steun gekend. Allereerst ben ik gezegend met werkelijk voortreffelijke promotoren – een betere metacognitieve aansturing had ik niet kunnen wensen. De onderzoeksgemeenschap van DUDOC-ALFA (met Bernadette de Zeeuw als bezielende kracht) vormde een belangrijke context voor workshops en intervisie met andere leraar-onderzoekers.

Bijzondere dank spreek ik uit aan alle leerlingen en docenten die aan het onderzoek hebben deelgenomen, met name aan degenen uit het *teacher design team*: Lineke Brink, Roos Danse, Susannah Herman, Sandra Karten, Naomi Lodder, Stevie van Loo, Remco Regtuit, Robbert Roosenboom, Liesbeth Schuren, Caspar Sundholm en Iris Teuns.

De afgelopen jaren heb ik mijn onderzoek op een flexibele manier kunnen combineren met mijn werk aan het Stanislascollege Westplantsoen in Delft. Veel collega's hebben daar een belangrijke rol in gespeeld; ik noem huidige en voorgaande bewoners van de gymnasiumkamer (Judith, Dick, Caspar, Kelly en Carmen), mijn maatjes uit de schoolleiding (Jeroen, Karlijn, Annette, Andries en Hanneke) en mijn voormalige rector Sonja die een geitenpaadje vond om me na intensieve coronatijden wat extra onderzoekstijd te geven. En

niet te vergeten de hartverwarmende (oud-)leerlingen die de afgelopen jaren belangstelling hebben getoond voor mijn onderzoek en van wie een aantal zelfs bij de verdediging aanwezig zal zijn.

Ik heb me bovendien omringd gevoeld door dierbare familie en vrienden. Ik ben dankbaar voor al die waardevolle gesprekken, lange diners, kopjes koffie, potjes voetbal, hooghoudsessies en fietsritjes (Joppe, Job, Rob en Amos; Job, Ward, John, Jules en Jeroen). Ik voel me gedragen door mijn twee paranimfen Max en Hugo, met wie ik allebei een speciaal soort broederliefde ervaar. Ik ben dankbaar voor mijn vier ouders, die me allemaal op hun eigen manier hebben gestimuleerd op mijn intuïtie te vertrouwen en mijn eigen weg te leren vinden. Ik denk ook aan mijn lieve Oma Post-Clinge Doorenbos die mij tot de klassieken heeft geïnspireerd, al is het maar door vloeiend uit haar hoofd Homeros voor te dragen.

En lieve Ottoline, wat hebben wij elkaar gevonden. En wat wéét ik dat wij op het goede spoor zitten. Met jou aan mijn zijde heb ik de laatste fase van dit proefschrift voltooid, tijdens ál onze vakanties samen. Dank voor je geduld, de hardlooprondjes en onze wandelingen met Mint. En nu kan ik niet wachten op ons nieuwe leven.